

પ્રસ્તાવના

અગાઉના એકમમાં આપણે સમાજશાસ્ત્રની કેટલીક વિભાવનાઓની સમજૂતી મેળવી. વિશાળ માનવસમાજમાં જ્યાં-જ્યાં નજર નાંખીએ ત્યાં માનવીની જરૂરિયાતોની પૂર્તિ માટે અનેક વ્યવસ્થાઓ અને પેટા વ્યવસ્થાઓ જોવા મળે છે. જેમકે કુટુંબ જેવી સંસ્થા દ્વારા બાળકના જન્મ, રક્ષણ, પોષણ અને સંસ્કાર-સિંચન માટે ઊભી કરેલી વ્યવસ્થા છે. આ ઉપરાંત શિક્ષણ સંસ્થા શૈક્ષણિક જરૂરિયાતો પૂરી પાડે છે. આમ, લગ્ન, જ્ઞાતિ, આર્થિક, ધાર્મિક વગેરે સંસ્થાઓ માનવીની જરૂરિયાતો સંતોષતી સામાજિક વ્યવસ્થાઓ છે.

કોઈ પણ રચના જુદા જુદા ભાગોની પદ્ધતિસરની ગોઠવણી છે. જેવી કે મોટરકારની રચના તેનાં મશીન, વ્હીલ, સ્ટિયરિંગ, સીટ, ગ્લાસ જેવા વિવિધ ભાગોના જોડાણથી બનેલી છે. આમ કોઈ પણ ભૌતિક વસ્તુ મકાન, પંખો, ટેબલ, ખુરશી વગેરે વિવિધ ભાગોના જોડાણથી બનેલી રચના છે. તેવી જ રીતે શાળા, આચાર્ય, શિક્ષકો, વિદ્યાર્થીઓ, ક્લાર્ક, પટાવાળા વગેરે સામાજિક સ્થાનોનાં જોડાણથી રચાય છે. કુટુંબ પણ પતિ-પત્ની, માતા-પિતા, ભાઈ-બહેન વગેરે વચ્ચેના સામાજિક સ્થાનોનાં જોડાણથી બનેલી સામાજિક રચના છે. એવી જ રીતે કોલેજ, બેંક, ક્રિકેટટીમ, જ્ઞાતિ, ગ્રામ વગેરે સામાજિક રચનાઓ છે.

આમ, સામાજિક વ્યવસ્થા અને સામાજિક રચના બંને ખ્યાલો એકબીજા સાથે ગાઢ રીતે સંકળાયેલા છે. સામાજિક વ્યવસ્થા વિના સામાજિક કાર્ય સંભવિત બનતું નથી અને સામાજિક કાર્ય સામાજિક રચના વિના સંભવિત નથી. ટૂંકમાં સામાજિક વ્યવસ્થા અને સામાજિક રચના બંને એકબીજાનાં પૂરક છે. સામાજિક વ્યવસ્થા અને સામાજિક રચનાતંત્રને પદ્ધતિસર સમજવા માટે કેટલાક સમાજશાસ્ત્રીઓએ મૂળભૂત વિચારો આપ્યા છે જેના આધારે આ બંને ખ્યાલોને સમજી શકાય.

સામાજિક વ્યવસ્થા અને સામાજિક રચનાતંત્ર

સામાજિક વ્યવસ્થા અને સામાજિક રચનાતંત્રને સમજાવવા માટે સમાજશાસ્ત્રી હર્બર્ટ સ્પેન્સરે માનવસમાજ અને શરીરની તુલના કરી; બ્રેનિસ્લો મેલિનોવસ્કીએ માનવ-જરૂરિયાત આધારિત રચનાતંત્રોની વિગતે રજૂઆત કરી છે. તો ટાલ્કોટ પાર્સન્સે માનવક્રિયા વ્યવસ્થાને ચાર પેટા વ્યવસ્થાના સંદર્ભમાં સમજાવી છે. આપણે સૌપ્રથમ સામાજિક વ્યવસ્થાની સમજ મેળવીએ.

સામાજિક વ્યવસ્થાની વ્યાખ્યા

જેમ એક માનવ શરીરના જુદા જુદા ભાગો પરસ્પર કાર્યાત્મક સંબંધોથી જોડાઈને એક વ્યવસ્થા બને છે, તેમ સામાજિક વ્યવસ્થા પણ કાર્યાત્મક સંબંધોથી જોડાયેલા બે કે તેથી વધુ એકમોની બનેલી વ્યવસ્થા હોય છે.

ટાલ્કોટ પાર્સન્સ સામાજિક વ્યવસ્થાની વ્યાખ્યા આપતા જણાવે છે કે, ‘સામાજિક વ્યવસ્થા એટલે એકબીજા સાથે કાર્યાત્મક સંબંધોમાં રહેલા ભાગો દ્વારા બનેલો એક જટિલ સંકુલ.’

સોરોકિન સામાજિક વ્યવસ્થાની વ્યાખ્યા આપતા જણાવે છે કે, ‘સામાજિક વ્યવસ્થા એક સંગઠિત જૂથ છે, કે જે તેના સભ્યોના હકો, ફરજો, સામાજિક સ્થાનો, કાર્યો, ભૂમિકાઓ તેમજ પરસ્પરનાં વર્તન તથા જૂથ બહારના વિશાળ સમાજના સભ્યો સાથેનાં વર્તન સ્થાપિત કરતાં સામાજિક ધોરણોનો સંકુલ ધરાવે છે.’

ટૂંકમાં કહી શકાય કે સામાજિક સ્થાન કે દરજ્જામાં રહીને ભૂમિકા ભજવતી વ્યક્તિઓની આંતરક્રિયાની વ્યવસ્થાને સામાજિક વ્યવસ્થા કહેવાય.

સામાજિક વ્યવસ્થાનાં લક્ષણો

ટાલ્કોટ પાર્સન્સે દર્શાવેલા સામાજિક વ્યવસ્થાનાં લક્ષણો નીચે મુજબ છે :

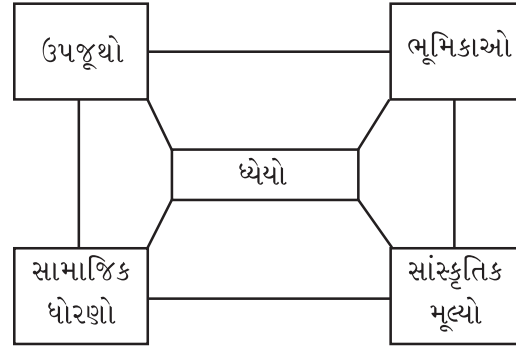
(1) વિભિન્ન ભાગો વચ્ચે પરસ્પરાવલંબન : સામાજિક વ્યવસ્થા બનવા માટે ઓછામાં ઓછા બે સામાજિક એકમોના ભાગોનું જોડાણ હોવું આવશ્યક છે. કુટુંબમાં માતા-પિતા, પતિ-પત્ની, ભાઈ-બહેન વગેરે સામાજિક દરજ્જાઓ જોડાઈને કુટુંબ એક વ્યવસ્થા બને છે. આ સામાજિક સ્થાનો પરસ્પર એકબીજા પર આધારિત છે. આમ, અન્ય સંસ્થા કે સામાજિક સમૂહના સામાજિક એકમનું જોડાણ એ સામાજિક વ્યવસ્થાનું પ્રથમ આવશ્યક લક્ષણ છે.

(2) સામાજિક વ્યવસ્થામાં સ્થિરતા : માનવસમાજની જરૂરિયાતો પરિપૂર્ણ કરવા માટે વ્યવસ્થાએ લાંબા સમયગાળા સુધી સ્થિરતા ધારણ કરવી પડે છે. એટલે કે દરેક વ્યવસ્થા પોતાની આગવી ઓળખ બનાવી અનુકૂલન સાધે છે. આમ, સામાજિક વ્યવસ્થામાં પરિવર્તન આવવા છતાં મૂળભૂત સામાજિક વ્યવસ્થા જળવાઈ રહે છે.

(3) સામાજિક વ્યવસ્થામાં પરિવર્તન : કોઈપણ સામાજિક વ્યવસ્થા પરિવર્તનશીલ હોય છે. આ સામાજિક વ્યવસ્થા અમુક હદ સુધી સ્થિર રહીને પરિવર્તન પામતી હોય છે. તંત્રને પોતાની વ્યવસ્થા ટકાવવા માટે પરિવર્તન સાથે અનુકૂલન સાધવું જરૂરી બને છે, જેમાંથી પરિવર્તન ઉદ્ભવે છે.

સામાજિક વ્યવસ્થાનાં પાસાંઓ

સામાજિક વ્યવસ્થાના પાસાંઓને નીચે મુજબ સમજી શકાય :

(1) ઉપજૂથો : કોઈપણ સમાજમાં અનેક જૂથો હોય છે. દરેક જૂથ સામાજિક આંતરક્રિયાની વ્યવસ્થા છે. કોઈપણ ઉપજૂથ જૂથના પેટા ભાગરૂપે વિકસેલું હોવાથી તેને ઉપજૂથ કે પેટાઉપજૂથ કહેવામાં આવે છે. વ્યક્તિઓ અનેક ઉપજૂથોમાં વિવિધ પ્રકારનાં સામાજિક સ્થાનો ધરાવે છે. આ સ્થાનોને આધારિત વિવિધ ભૂમિકા ભજવવા માટે તે આંતરક્રિયા કરે છે. જૂથ અને ઉપજૂથનો ખ્યાલ સાપેક્ષ છે. આંતરક્રિયાની કઈ વ્યવસ્થાને આપણે જૂથ તરીકે ઓળખાવીએ છીએ તેના પર ઉપજૂથના ખ્યાલનો આધાર છે. દા.ત., ભારતને જૂથ તરીકે ગણીએ તો તેનાં રાજ્યો - ગુજરાત, મહારાષ્ટ્ર, પંજાબ વગેરે ઉપજૂથો છે. ગુજરાતને જૂથ તરીકે ગણીએ તો તેના વિવિધ જિલ્લાઓ તેનાં ઉપજૂથો છે. જો કોઈ એક શાળાને જૂથ તરીકે ઓળખીએ તો તેના વિદ્યાર્થીઓ, શિક્ષકો, વહીવટી કર્મચારીઓ, સેવકગણ વગેરે તેનાં ઉપજૂથો છે. આમ, સમાજના સભ્યો અનેક ઉપજૂથના વિવિધ દરજ્જાઓ ધરાવે છે. દરેક ઉપજૂથમાં વિભિન્ન દરજ્જાઓનો કોટિક્રમ રચાયેલો હોય છે.

(2) ભૂમિકાઓ : સામાજિક વ્યવસ્થામાં વ્યક્તિના વિવિધ દરજ્જાઓ હોય છે. આ દરજ્જાના સંદર્ભમાં સામાજિક ધોરણો પ્રમાણે વ્યક્તિ જે કાર્યો કરે છે તેને ભૂમિકા કહેવામાં આવે છે, જે વ્યક્તિની ફરજોનો નિર્દેશ કરે છે. ભૂમિકા એ દરજ્જાનું વર્તનલક્ષી પાસું છે. સામાજિક વ્યવસ્થામાં દરેક વ્યક્તિને વિવિધ ઉપજૂથોમાં વિવિધ ભૂમિકા ભજવવાની હોય છે. જેમકે, શાળામાં આચાર્ય શાળાનું સંચાલન કરે, શિક્ષક ભણાવે, વિદ્યાર્થી ભણે, વહીવટી કર્મચારી કાર્યાલયનું કામ કરે, સેવકગણ સેવાનું કામ કરે - આ કાર્યો તેમની ભૂમિકા નિર્દેશિત કરે છે.

(3) સામાજિક ધોરણો : અમુક સામાજિક પરિસ્થિતિ કે સામાજિક રચનાતંત્રમાં કોઈ સ્થાન સાથે સંકળાયેલી સમૂહવર્તનની અપેક્ષાઓ એટલે સામાજિક ધોરણો. આ સામાજિક ધોરણો વ્યક્તિનું વર્તન નક્કી કરતા માપદંડો છે. આ માપદંડો જ વ્યક્તિના વર્તનની યોગ્યતા કે અયોગ્યતાનું સ્પષ્ટીકરણ કરે છે. જેમકે, શાળા-સંચાલનના નિયમો, આચાર્યશ્રીથી લઈ વિદ્યાર્થીઓ સુધીના તમામ તબક્કે વર્તનને નિયંત્રિત કરે છે. સામાજિક ધોરણો સમૂહજીવનનું વાતાવરણ રચે છે.

(4) સાંસ્કૃતિક મૂલ્યો : સામાજિક વ્યવસ્થામાં વ્યક્તિ જે વર્તન કરે છે તેનું મૂલ્યાંકન સાંસ્કૃતિક મૂલ્યો દ્વારા થતું હોય છે. આ સાંસ્કૃતિક મૂલ્યોને સમૂહનું પીઠબળ હોય છે. વળી, સામાજિક વ્યવસ્થામાં વ્યક્તિ જે દરજ્જો ધરાવે છે તેનું મૂલ્યાંકન પણ સાંસ્કૃતિક મૂલ્યો દ્વારા થતું હોય છે. જેમકે, શાળાના આચાર્યશ્રીએ પ્રામાણિકતા અને પારદર્શકતાથી શાળાનું સંચાલન કરવું, શિક્ષકોએ નિષ્ઠાપૂર્વક કાર્ય કરવું, વિદ્યાર્થીઓએ નમ્રતાથી વર્તવું વગેરેને સાંસ્કૃતિક મૂલ્યોનાં ઉદાહરણ ગણી શકાય. સાંસ્કૃતિક મૂલ્યોને ઉચ્ચ કક્ષાનાં સામાજિક ધોરણો તરીકે પણ ઓળખાવી શકાય.

ધ્યેયો : ઉપર્યુક્ત ચારેય પાસાંઓ દ્વારા સામાજિક વ્યવસ્થા પોતાના ધ્યેય સંતોષે છે. ધ્યેય એ પ્રાપ્ત કરવાની પ્રક્રિયા છે. માનવીની મૂળભૂત અને ગૌણ જરૂરિયાતોને સંતોષવા માટે કુટુંબ, લગ્ન, અર્થ, રાજ્ય, શિક્ષણ અને ધર્મ વગેરે વ્યવસ્થાઓ અસ્તિત્વમાં આવી છે. આ દરેક વ્યવસ્થાને એક કે અનેક ધ્યેયો હોય છે. આવાં સામાજિક ધ્યેયોની પૂર્તિ અર્થે સમાજવ્યવસ્થા ગતિશીલ રહે છે.

આમ, સામાજિક વ્યવસ્થાનાં પાસાંઓ પારસ્પરિક રીતે સંકળાયેલાં છે. કોઈ એક પાસાંમાં પરિવર્તન આવતા અંશતઃ કે વધારે અસરો સામાજિક વ્યવસ્થાતંત્ર ઉપર થાય છે.

સામાજિક રચનાતંત્રની વ્યાખ્યા

સામાજિક વ્યવસ્થા સાથે ઘનિષ્ઠ સંબંધ ધરાવતો તેમજ તેના પર આધારિત સામાજિક રચનાતંત્રનો ખ્યાલ આપણે જોઈએ તે પહેલાં રચનાનો ખ્યાલ સમજીશું.

રચના એટલે એકબીજા સાથે સંકળાયેલા ભાગો, અંગોની વ્યવસ્થિત ગોઠવણી, જેનાથી સમગ્ર માળખું તૈયાર થાય છે. દા.ત., ઘર એ ભૌતિક રચના છે, કારણ કે તે ઈંટો, રેતી, કપચી, સિમેન્ટ, બારી-બારણાં વગેરેની વ્યવસ્થિત ગોઠવણીથી તૈયાર થયેલું માળખું છે. તેવી જ રીતે વર્ગખંડ, સ્ટાફરૂમ, લેબોરેટરી, લાઈબ્રેરી, ઓફિસ, પ્રાર્થનાખંડ વગેરેની ગોઠવણીથી શાળાની કે કોલેજની રચના બને છે.

રોબર્ટ મર્ટનના મતે ‘સામાજિક રચનાતંત્ર એટલે દરજ્જા, ભૂમિકા અને ધોરણોનો સંકુલ.’

વિદ્યુત જોષી - ‘સમાજમાં વ્યક્તિઓ દરજ્જા ધરાવે છે. આ દરજ્જા પરથી ભૂમિકા ભજવાય છે. આ ભૂમિકા અમુક ચોક્કસ સંબંધમાં અને અમુક પરિસ્થિતિમાં ભજવાય છે. આ રીતે ભૂમિકાઓ વ્યવસ્થિત સામાજિક સંબંધોની ગૂંથણી તૈયાર કરે છે, જેને સામાજિક રચના કહેવાય.’

આમ, સામાજિક માળખું એક અમૂર્ત ઘટના છે. તેના એકમોમાં સમૂહ, સંસ્થા, સંગઠન અને મંડળનો સમાવેશ થાય છે. દરેક સમાજમાં વ્યક્તિને એકબીજા સાથે જોડવા માટે ખાસ સંસ્થાકીય પ્રણાલિકા વિકસાવેલી હોય છે. વ્યક્તિઓ જ્યારે સામાજિક દરજ્જાથી એકબીજા સાથે જોડાય ત્યારે તે સામાજિક માળખામાં રૂપાંતરિત થાય છે. દા.ત., કુટુંબ એક સામાજિક રચના છે. જેમાં માતા-પિતા, પતિ-પત્ની, પુત્ર-પુત્રીના સંબંધો વ્યવસ્થિત રીતે ગોઠવાયેલા છે. એવી જ રીતે ગ્રામસમુદાય એક એવી રચના છે કે જેમાં વિવિધ જ્ઞાતિઓ, પેટા જ્ઞાતિઓનો સમાવેશ થાય છે.

સામાજિક રચનાતંત્રનાં લક્ષણો

(1) **સામાજિક દરજ્જાઓનો સમૂહ :** દરજ્જાઓનો સમૂહ એ સામાજિક રચનાતંત્રનું પ્રથમ અને આવશ્યક લક્ષણ છે. કોઈ પણ રચનાતંત્ર વિવિધ દરજ્જાઓથી અસ્તિત્વમાં આવે છે. સમૂહ કે સંસ્થાની જરૂરિયાતો પૂર્ણ કરવા માટે આવા વિવિધ દરજ્જાઓનું હોવું જરૂરી છે. જુદા જુદા દરજ્જાઓના શ્રમવિભાજન દ્વારા જ સમૂહ કે સંસ્થાનું ધ્યેય પ્રાપ્ત કરી શકાય છે. દા.ત., આચાર્ય, શિક્ષક, વિદ્યાર્થી, કારકુન, સેવક વગેરે દરજ્જાઓથી શાળાની રચના ટકી રહે છે.

(2) **સામાજિક ભૂમિકાઓનો સમૂહ :** સામાજિક ભૂમિકા એ સામાજિક દરજ્જાનું વર્તનલક્ષી પાસું છે. દરજ્જો અને ભૂમિકા એક સિક્કાની બે બાજુઓ છે. કોઈ પણ તંત્રપ્રથાની જરૂરિયાતો પૂર્ણ કરવા કે ધ્યેયપ્રાપ્તિ માટે દરજ્જા મુજબ ભૂમિકા ભજવવી પડે છે. દા.ત., આચાર્યએ શાળાનું સંચાલન કરવું, શિક્ષકે શિક્ષણકાર્ય કરવું, કારકુને વહીવટી કાર્ય અને વિદ્યાર્થીએ અભ્યાસ કરતા વ્યક્તિની ભૂમિકા ભજવવાની હોય છે.

(3) **સામાજિક ધોરણો :** સામાજિક રચનાતંત્રને કાર્યાન્વિત રાખવા માટે સામાજિક ધોરણો હોવાં પણ જરૂરી છે. ધોરણો એ વ્યક્તિ અને જૂથને દરજ્જાને અનુરૂપ કેવી રીતે ભૂમિકા ભજવવી તે અંગેનું માર્ગદર્શન પૂરું પાડે છે. સામાજિક ધોરણોના અભાવે સામાજિક રચનાતંત્રમાં અરાજકતા ફેલાય છે અને સમગ્ર તંત્ર ખોરવાઈ જાય છે. દા.ત., શાળામાં શિક્ષક તરીકે પસંદગી પામવા માટે નિયત લાયકાત હોવી જરૂરી છે. એ જ રીતે શાળામાં પ્રવેશ, પરીક્ષા અને અભ્યાસક્રમને લગતાં ધોરણો ન હોય તો શિક્ષણના ધ્યેયને પૂર્ણ કરવામાં અવરોધ ઊભો થાય છે.

સામાજિક રચનાતંત્રનું AGIL મોડેલ

સમાજશાસ્ત્રી ટાલ્કોટ પાર્સન્સે આપેલ સામાજિક રચનાતંત્રના મોડેલને સમાજવ્યવસ્થાની કાર્યાત્મક જરૂરિયાત તરીકે ઓળખવામાં આવે છે. કોઈ પણ સામાજિક વ્યવસ્થાને ટકી રહેવું હોય તો જુદી જુદી ચાર કાર્યાત્મક જરૂરિયાતો પૂર્ણ કરવી જોઈએ. આ ચાર જરૂરિયાતોને નીચે મુજબ સમજી શકાય :

(1) અનુકૂલન (Adapatation) (2) ધ્યેયપ્રાપ્તિ (Goal attainment) (3) સુગ્રથન (Integration) (4) રચનાની જાળવણી અને તંગદિલી નિવારણ (Latent pattern maintenance and tension management).

અનુકૂલન

ધ્યેયપ્રાપ્તિ

(A)

(G)

અર્થવ્યવસ્થા	રાજ્યવ્યવસ્થા
શૈક્ષણિક વ્યવસ્થા	કાનૂન વ્યવસ્થા
ધાર્મિક વ્યવસ્થા	
કૌટુંબિક વ્યવસ્થા	

રચનાની જાળવણી અને તંગદિલી નિવારણ

સુગ્રથન

(I)

(I)

(1) **અનુકૂલન (Adapatation) :** કોઈ પણ સમાજે ટકી રહેવા અને ભૌતિક જરૂરિયાતો સંતોષવા માટે ભૌતિક વાતાવરણ સાથે અનુકૂલન સાધવું અનિવાર્ય છે. ખોરાક અને રહેઠાણ માનવીની મૂળભૂત જરૂરિયાતો છે. આ જરૂરિયાતો પૂરી પાડવા માટે સમાજમાં ઉત્પાદન અને વહેંચણીની વ્યવસ્થા ઊભી થાય છે. સમાજમાં આ જરૂરિયાત અર્થવ્યવસ્થા સંતોષે છે. આમ, આર્થિક વ્યવસ્થા દ્વારા સમાજમાં અનુકૂલન સધાય છે.

(2) **ધ્યેયપ્રાપ્તિ (Goal attainment) :** પ્રત્યેક તંત્રને ટકી રહેવું હોય તો કોઈ ને કોઈ ચોક્કસ ધ્યેયો નક્કી કરવા પડે. દરેક નક્કી કરેલા ધ્યેયોને પ્રાપ્ત કરવા માટે પ્રત્યેક સામાજિક તંત્રમાં નિર્ણય લેનારી સંસ્થા એટલે કે

રાજ્યવ્યવસ્થા હોય છે. ધ્યેય નક્કી કરવાના કાર્યમાં રાજ્યસંસ્થા અગત્યનો ફાળો આપતી હોય છે. રાજ્યસંસ્થા નીતિનિર્માણ કરી તેનો અમલ કરવાનું કાર્ય કરે છે. અનુકૂલનની સમસ્યા જેટલે અંશે હલ થઈ શકે તેટલે અંશે ધ્યેયપ્રાપ્તિ સરળ બની રહે છે.

(3) સુગ્રથન (Integration) : પ્રત્યેક સમાજે પોતાનું અસ્તિત્વ જાળવી રાખવું હોય તો તેણે પોતાના આંતરિક ભાગો વચ્ચેનું સંકલન અને નિયંત્રણ સુરક્ષિત કરી લેવું જોઈએ. સામાજિક વ્યવસ્થામાં કાનૂની સંસ્થાઓ અને અદાલતો સામાજિક ધોરણોના અમલ દ્વારા આ જરૂરિયાત સંતોષે છે. આ સામાજિક તંત્રના બધા જ સભ્યો પરસ્પર એકબીજાને તેમજ સમગ્ર તંત્રને વફાદાર રહે તે જરૂરી છે. વફાદારી, સહકાર, સંકલન અને કાર્યદક્ષતા દ્વારા સામાજિક વ્યવસ્થામાં સુગ્રથન જળવાઈ રહે છે.

(4) રચનાની જાળવણી અને તંગદિલી નિવારણ (Latent pattern maintenance and tension management) : કોઈપણ સમાજે ચોક્કસ વ્યવસ્થા અથવા ધોરણોને આધારે પોતાનું અસ્તિત્વ જાળવી રાખવું પડે છે. આ માટે તેણે વિવિધ સમસ્યાઓ હલ કરવી પડે છે. રચનાની જાળવણી માટે સમાજના સભ્યોએ દરજ્જાને અનુરૂપ ભૂમિકા ભજવવી જોઈએ. સભ્યો પોતાની ભૂમિકા સારી રીતે ભજવી શકે તે માટે તેમને પ્રોત્સાહિત કરવા જોઈએ.

અસરકારક ભૂમિકા ભજવતી વખતે ઘણી વખત તંગદિલી ઊભી થાય છે. આ ઉપરાંત કેટલીક વખત વ્યક્તિમત્તામાં તંગદિલી અનુભવાય છે, જે તેમને સંઘર્ષ તરફ દોરી જાય છે. આથી સમાજે આંતરિક તણાવ અને સંઘર્ષના નિકાલ માટે જરૂરી માર્ગ શોધી કાઢવો જોઈએ. આ કાર્ય કુટુંબસંસ્થા દ્વારા થાય છે. તંગદિલી નિવારણની સમસ્યા હલ કરવાના કાર્યમાં કુટુંબની સાથે ધર્મ અને શિક્ષણ જેવી સંસ્થાનો સમાવેશ થાય છે.

આમ, પાર્સન્સનું (AGIL) મોડેલ સામાજિક રચનાતંત્રની ચાર કાર્યાત્મક સમસ્યા કે જરૂરિયાતો હલ કરે છે તેમજ સામાજિક સંતુલન સાધે છે. આ સંતુલન સાધવા માટે જુદાં જુદાં ક્રિયાતંત્રો કામ કરે છે, જેમાં સામાજિકીકરણ મહત્વનું ક્રિયાતંત્ર છે. સામાજિકીકરણના આ ક્રિયાતંત્ર દ્વારા સામાજિક મૂલ્યોનું આત્મસાતીકરણ થાય છે અને સામાજિક નિયંત્રણની પ્રક્રિયાઓ સમાજને સંતુલિત રાખવામાં મહત્વની ભૂમિકા ભજવે છે. આમ, પ્રસ્તુત એકમમાં આપણે સામાજિક વ્યવસ્થા અને સામાજિક રચનાતંત્ર વિશેની સમજૂતી મેળવી. આ માટે સમાજશાસ્ત્રીઓ અને માનવશાસ્ત્રીઓએ આપેલી વ્યાખ્યાઓને પણ સમજ્યા. સામાજિક વ્યવસ્થાનાં લક્ષણો અને પાસાંઓ વિશેની જાણકારીથી આપણને સામાજિક રચનાતંત્રની વ્યવસ્થિત સમજ પ્રાપ્ત થાય છે. સમાજની વ્યવસ્થા અને રચનાતંત્ર અનેક પ્રક્રિયાઓ સાથે સંલગ્ન છે, એમાં સતત પરિવર્તન આવતું હોય છે. જેની જાણકારી હવે પછીના એકમમાં મેળવીશું.

સ્વાધ્યાય

1. નીચેના પ્રશ્નોના સવિસ્તર જવાબ લખો :

- (1) સામાજિક વ્યવસ્થાનો અર્થ આપી તેનાં લક્ષણો સમજાવો.
- (2) સામાજિક વ્યવસ્થાનાં પાસાંઓની ચર્ચા કરો.
- (3) સામાજિક રચનાતંત્રનો અર્થ અને તેનાં લક્ષણોની સમજૂતી આપો.

2. નીચેના પ્રશ્નોના મુદ્દાસર જવાબ લખો :

- (1) ટાલ્કોટ પાર્સન્સનું AGIL મોડેલ સમજાવો.
- (2) સામાજિક વ્યવસ્થાનો અર્થ સમજાવો.

3. નીચેના પ્રશ્નોના ટૂંકમાં જવાબ લખો :

- (1) સામાજિક વ્યવસ્થાની વ્યાખ્યા આપો.
- (2) સામાજિક રચનાતંત્રની વ્યાખ્યા આપો.
- (3) AGIL મોડેલમાં પાર્સન્સે સામાજિક રચનાતંત્રની કઈ ચાર કાર્યાત્મક જરૂરિયાત દર્શાવી છે ?

4. નીચેના પ્રશ્નોના એક વાક્યમાં જવાબ આપો :

- (1) ધ્યેયપ્રાપ્તિની સમસ્યા કઈ સંસ્થા દ્વારા હલ થાય છે ?
- (2) પાર્સન્સે આપેલા મોડેલને કયા નામથી ઓળખવામાં આવે છે ?
- (3) ઉપજૂથની વ્યાખ્યા આપો.
- (4) રચનાનું કોઈ એક ઉદાહરણ આપો.

5. આપેલા વિકલ્પોમાંથી સાચો વિકલ્પ શોધી લખો :

- (1) માનવસમાજ અને શરીરરચનાની તુલના કોણે કરી છે ?
(અ) રોબર્ટ મર્ટન (બ) ઓગસ્ટ કોંત (ક) કાર્લ માર્ક્સ (ડ) હર્બર્ટ સ્પેન્સર
- (2) માનવીની જરૂરિયાત આધારિત સામાજિક વ્યવસ્થાનો ખ્યાલ કોણે આપ્યો ?
(અ) રેડકલિફ બ્રાઉન (બ) મેલિનોવસ્કી (ક) રોબર્ટ મર્ટન (ડ) ટાલ્કોટ પાર્સન્સ
- (3) સામાજિક ક્રિયા દ્વારા ઉદ્ભવતી પેટાવ્યવસ્થાનો ખ્યાલ કોણે આપ્યો ?
(અ) જહોન્સન (બ) મેકાઈવર (ક) રોબર્ટ મર્ટન (ડ) ટાલ્કોટ પાર્સન્સ
- (4) નીચેનામાંથી કયું જૂથ શાળાનું ઉપજૂથ નથી ?
(અ) શિક્ષકો (બ) વિદ્યાર્થીઓ (ક) કારકુનો (ડ) ગામડું

પ્રવૃત્તિ

- તમારી શાળાના રચનાતંત્રનો ચાર્ટ તૈયાર કરો.
- તમારા ગામ અથવા શહેરનાં ઉપજૂથોની યાદી તૈયાર કરો.

